

TYGODNIK WILEŃSKI

Ner 21.

Dnia 9. Kwietnia 1816 roku. v. s.

O RÓŻNYCH OBSERWATORYACH ASTRO- NOMICZNYCH W EUROPIE W WIEKU PRZESZŁYM. a)

Naypiérwsze Obserwatorya w Europie są:
Tychona (Tycho), i *Landgrafa Kasselskiego*;
Obserwatoryum *Heweliusza* w Gdańsku,
jest opisane w jego dziele pod tytułem *ma-
china caelestis*.

Wieża astronomiczna w *Kopenhadze*,
ukończona w roku 1656. kosztem króla Kry-
stiana IV. ma wysokości 115 stop Reń-
skich (każda od 11 cali 7. linii $\frac{1}{5}$), a 48 stop
średnicy, (*Horrebow*, *Basis Astronomiae*).

Obserwatoryum królewskie w Paryżu
zaczęte w roku 1667 zamyka w facyacie 26
sążni; 19 z północy na południe, a 14 wy-
sokości. Po szczegółach opisał to Obserwato-
ryum *Blondel*, (*Architecture françoise*).

---

a) *Astronomie*, par M. de la Lande.
Tom I.

Gdy Obserwatorium królewskie nie mogło wystarczyć wszystkim Astronomom Akademii; znalazło się wiele innych prywatnych wewnątrz miasta: tak w Obserwatorium zbudowaném w Paryżu w ogrodzie Kapucynów na ulicy S. Honoryusza (S. Honoré) pracował *Monnier*; w hotelu *de Clugny de L'Isle*; w kolegium Mazarińskim (college Mazarin), *de la Caille*; nareście w pałacu Luxemburskim u świętey Genowefy, w szkole militarney królewskiej i t. d. *Pingré, Fouchy, De La Lande.* i t. d....

Obserwatorium królewskie w Anglii założone w roku 1675. w Grynicz (Greenwich) o dwie mile na wschód Londynu na bardzo wyniosłym pagórku, będzie na zawsze sławne z prac *Flamsteda, Halleya* i *Bradleya*, którzy zajmowali następnie plac Astronoma królewskiego, zaięty w 1771. przez *Maskelyna*. Znajdują się w tém Obserwatorium dwa kwadransy murowe od 8. stop Angielskich promienia, wielka Luneta południkowa od 7. do 8. stop, sektor od 12. stop, i wielka liczba innych bardzo ważnych narzędzi. Milord *Maclesfield* miał w swoim zamku *Scherburn* blisko oxfordu Obserwatorium, w którym *Hornsby* przez czas długi różne robił obserwacye. Milord *Morton* w roku 1766. wznosił Obserwatorium w Londynie, do którego *Bird* robił narzędzia; nakoniec król Angielski prawdziwy mi-

łośnik Fizyki i Astronomii, kazał zbudować dla własnego użycia w 1770 w *Richemond* pod dowództwem *Bevis* wygodne Obserwatorium od 140 stóp długości na dwa piętra, do którego sprowadził wielkie narzędzia robione przez *Sissona*.

W Niemczech za przykładem Heweliusza, najprzód w Nurembergu w roku 1678 pokazało się Obserwatorium, w którym *Grzegorz Krzysztof Eimmart* aż do roku 1705 obserwował. *Wurzelbaur* w roku 1692 zrobił drugie Obserwatorium w Nurembergu prywatne dla własnego użycia, które jest opisane w jego dziele pod tytułem: *Uranies Norycæ Basis* 1697.

Fryderyk I. król Pruski założywszy w 1700. Akademią nauk w Berlinie pod dowództwem *Leibnica* (*Lebnitz*), zbudował także Obserwatorium bardzo wygodne, które zostało ukończone w 1711. Jest to wicza kwadratowa bardzo trwała, gdzie *Grischow* i *Kies* bardzo wiele zrobili obserwacyi.

W roku 1714, Landgraf Heski Karol I. urodzony w 1654. założył nowe Obserwatorium w miejscu odległem o milę od miasta, do którego różne sprowadził narzędzia. W 1740. zbudował Obserwatorium w *Gies-sen* blisko Marburga, o którym, *Gersten* dał opisanie (*Weidler* p. 620)

Obserwatorium w Uniwersytecie *Wiedeńskim* w Austrii, zbudowane w roku 1755.

nakładem Cesarzowey Maryi Teresy, napełnione jest narzędziami o których *Marinozzi* dał opisanie (De astronomica specula domestica, et organico apparatu astronomico, in fol. Viennae 1745.) widzieć w niém można kwadrans murowy od 10. stop; a Cesarzowa przyłączyła do niego bardzo wiele innych świeżych narzędzi.

Obserwatoryum w kolegium Akademiickim w którym pracował *Liesganig*, zamyka narzędzia świeże i z wielkiem staraniem wyrabiane.

Obserwatoryum w *Tyrnawie* (Tyrnaw) w Węgrzech jest sławne z wielkiej liczby obserwacyi robionych przez *Weissa* Jezuitę.

W *Gratzu* mieście stołeczném Styrii, jest Obserwatoryum, w którym pracowali *Meyr* i *Tirnberger*.

W *Polling* w Bawaryi *Prosper Goldower* Kanonik regularny, zrobił wiele obserwacyi w nowo zbudowaném Obserwatoryum.

W *Kremsmünster* w wyższej Austryi, *Filmillner* wslawił się znaczną liczbą obserwacyi zamkniętych w dziele pod tytułem (meridianus speculae astronomicae cremifanensis &c. Styrae 1765.)

Dziwny przykład i godzien kolosu znajdujemy w osobie Xiężny *Puzyniney*, która, rozkazawszy wybudować Obserwato-

ryum w *Wilnie* w Xięstwie Litewskiém, nadto go hojnie uposażyła. *Pazowski*, mając mowę pogrzebową po śmierci téy wspaniałey fundatorki, powiedział „*una mulier fecit confusionem genti*„. Elżbieta z domu Ogińskich *Puzynina*, Kasztelanowa Mściławska, za wstawieniem się Żebrowskiego Jezuity Professora Matematyki w Uniwersytecie Wileńskim, powzięła zamysł przyłożyć się do postępu Astronomii, zakładając w roku 1755 wspaniałe Obserwatoryum; jest ono wyniesione na trzecim piętrze kolegium Akademickiego, zamyka dwie sale iedną nad drugą, i dwie wieże iedna na wschód druga na zachód. W roku 1767 prawie przed swoją śmiercią, Xiężna przyłączyła do tego zakładu fundusz składający się z sześciu tysięcy czerwonych złotych, na utrzymanie tego Obserwatoryum, i na sprowadzenie potrzebnych do niego narzędzi a) sprowadzono więc następnie Sextans

-
- a) Original takowego zapisu własną ręką Xiężny, i uproszonych od ięy pieczętarzy Dyonizego Chomskiego i Hilarego Kowalskiego Czeł. Smolen: w roku 1766. miesiąca Grudnia dnia 3. w Łowiczu podpisany; a w roku 1767. miesiąca Szeptembra dnia 22 oczewisto przez Xiężnę w aktach Grodzkich Pttu Oszmianskiego przed Ignacym Puchallą Cywińskim Grodzkim i Ziemińskim Regentem Pttu Oszm: przyznany, znajduje się w Archiwum Uniwer. Wileńskiego. A wizerunek téy szanowney Polki w Obserwatoryum.

od 6. stop zrobiony przez *Kaniweta* (*Cani-vet*) w Paryżu, lunetę południkową od 4. stop, lunetę parallaktyczną od 4. stop, kwadrans Ramsdena od dwóch stop, trzy zegary sekundowe, lunetę akromatyczną z wielkim otworem od $5\frac{1}{2}$ stop, 2 lunety akromatyczne od 12. stop i t. d. b) Król Polski przez listy patentowane nadał temu Obserwatoryum tytuł Obserwatoryum królewskiego, a tytuł Astronoma królewskiego *Poczobutowi* Jezuicie, który w niem obserwował od roku 1765. c).

Obserwatoryum w *Getyndze* sławne jest z prac *Mayera*; znajduje się w niem jeden kwadrans murowy od 6. stop Angielskich promienia, zrobiony przez *Birda*; mikrometr podług wzoru *de la Hira*, z dodatkami zrobionymi przez *Bradleia* i t. d.

---

b) Później gorliwością i staraniem Astronoma Obserwatora około roku 1780. Obserwatoryum to znacznie i w spaniale powiększone, i doskonałemi narzędziami wyrobionemi ręką sławnego Angielskiego Artysty *Ramsdena*, zubożone zostało.

c) Od roku 1807. pracuje teraz w niem z dziwną wytrwałością Mąż sławny w uczonej świecie *Jan Sniadecki*, którego prace, ile się przyłożą do wzrostu nauki, która się ledwo z wiekami doskonali, tyle przydadzą blasku Litewskiemu Obserwatoryum; obserwacje jego każde roczne widzieć można w kalendarzach czyli Efemerdach wydawanych co rok w Berlinie przez Astronoma *Bode*.

Obserwatoryum w *Shwezing* w Pałatynacie, ma dwa kwadransy, dwie lunety akromatyczne Dollonda od 10. do 12. stop, ieden mikrometr objektowy i t. d.

W roku 1768. zbudowane zostało Obserwatoryum w *Wirtzburgu* mieście stołeczném Frankonii pod dowództwem *Huberti* Jezuity.

Na północy znajdujemy Obserwatoryum w *Peterzburgu* zbudowane w roku 1725. *Piotr Wielki*, położył węgielny kamień Akademii, która z czasem tak głośniey nabyła sławy; iego smak wogólności do nauk, obiał w szczególności Astronomią, czytamy w historyi Niebieskiej Flamstaeda (p. 341.) że 6. Lutego roku 1698. zwiedzał osobiście Obserwatoryum w Grynicy, pilnie rozważając znajdujące się w niém narzędzia; a Obserwatoryum które rozkazał w Peterzburgu wybudować jest naywspanialsze w całej Europie; obeymuie ono 20 sążni (sagenes) w wysokości, (151. stop 5. cali), z trzema piętrami właściwemi do Obserwacyi, a zaymuie śrzodek wspaniałey budowy Akademii Cesarskiej w Rosyi; *Del' Isle* pracując w niém przez lat 20 w wielkiej liczbie bardzo ważnych zostawił obserwacyi.

W roku 1759. król Szwecki założył nowe Obserwatoryum w *Upsalu*, nad którym *Celsius* był przełożony, sprowadzano do niego Sektor od 12. stop promienia przez

Draham, lunetę południkową od 5. stop, zegar z wahadłem *Grahama*, kwadrans od 40 cali promienia, teleskop od 18. cali z mikrometrem obiektowym *Dollonda* i t. d.

Obserwatoryum w *Sztokolmie*, wybudowane kosztem Akademii nauk, zaczęte w roku 1746. a ukończone w 1753. do którego *Wargentin* obserwujący od roku 1748. w domach prywatnych był sprowadzony, zamyka w sobie ieden kwadrans murowy przez *Birda* zrobiony na wzór jaki się znajduje w *Grynicz*, iedną lunetę południkową od 5. stop tegoż samego artysty, i lunetę akromatyczną *Dollonda* od stop 10. Zarządzający Uniwersytetem w *Leydzie* (w *Holandyi*) założyli w roku 1690. Obserwatoryum na wierzchołku Kolegium Uniwersyteckiego; idąc za ich przykładem magistrat rzeczy - pospolitey w *Utrechcie* poświęcił w 1726. do użytku Astronomii starożytną wieżę miasta, do której sprowadzono różne narzędzia; sławny *Van Musschenbrock* naówczas Professor Filozofii i Matematyki w Uniwersytecie *Utrechtskim*, i *Henert* zostawili, znaczną liczbę obserwacyi.

Znajdujemy także Obserwatorya i we *Włoszech*, a najprzód w *Bologne* z budowane w roku 1714. wspaniałością sławnego *Xięcia Marsigli*; a następnie *Papież Benedykt XIV.* przeznaczył sumę 10 tysięcy liwrów na zakupienie narzędzi; znajdu-

ią się w niém: kwadrans murowy, luneta południkowa, i wiele innych narzędzi. *Manfredi, Zanotti, Canterzani*, ważne w niém zrobili obserwacye.

Obserwatoryum w *Pizie*, jest to wieża zbudowana w roku 1730. kosztem Uniwersytetu, a przybrana wielkim nakładem w bardzo piękne narzędzia; mieszczą się w niéy między innemi, kwadrans murowy od 5. stop robiony w Londynie przez *Sissona*, luneta południkowa od pięciu stop, teleskop *Szorta*, dwa zegary z wahadłem *Grahama* i t. d. *Perelli* biegły matematyk i *Slop*, pilnie zajmowali się obserwacyami Astronomicznemi.

Obserwatoryum w *Medyolanie* wybudowane w roku 1765. mieści w sobie kwadrans murowy, Sextans ruchomy od 6. stop promienia, z lunetą parallaktyczną przez *Canivet*, i zegary z wahadłem przez *Le Paute. De la Grange* który dzielił to Obserwatoryum z *Boscovich*, zrobił w niém bardzo wiele obserwacyi.

Do Obserwatoryum w *Padwie* założonego albo przebudowanego na sposób wygodniejszy w roku 1770. sprowadzono bardzo wiele różnych narzędzi; *Toaldo* zajmował się w niém z bardzo wielkim pożytkiem dla Astronomii.

Ximencz zbudował Obserwatoryum we

Florencyi, a kwadrans w niém murowy tak wielki jakiego dotąd nieznano.

W roku 1765. widziano Obserwatoryum w *Parmie* Belgrado, w *Brėscia* Cavalli Jezuity, Panagaii w *Wenecyi*; w *Turynie* Beccaria, w *Rzynie* Aufifredy i t. d.

Było w *Genewie* Obserwatoryum markiza *Salvaggi*, o którém mówi *Manfredi* w przemowie do Efemerid na rok 1715; lecz pozostałe z niego niektóre narzędzia dawney formy, znajdowały się w domu Konstantego *Pinelli*. Widziano także w roku 1765. piękne narzędzia w Kolegium Jezuitów w Neapolu, niewiadomo, gdzie się one po ich rozsypaniu podziały.

Król Portugalski Jan V. założył Obserwatoryum w swoim pałacu w Lizbonie: rozkazał do niego zrobić w Paryżu roku 1728. kwadrans murowy od 5. stop srzednicy, i Sextans od 3. stop promienia; *Carboni*, *Copasse* różne w niém robili obserwacye. Jezuitci mieli także Obserwatoryum w Kolegium S. Antoniego.

W Hiszpanii Obserwatoryum morskie w *Kadixie*, jest bardzo w spaniale, wygodne, i opatrzone w piękne narzędzia, *Tofino* Dyrektor Akademii morskiej obserwował w niém 1769. przeyscie Wenusu przez tarczę słońca.

W Sewilli w Hiszpanii było także Ob-

serwatoryum, pod dyrekcją *San Martin Vribe* Trynitarza.

Pozostaie jeszcze mówić o niektórych Obserwatoryach założonych w różnych prowincjach Francyi. Obserwatoryum w Marsylii które *Pezenas* zrobił sławném; Obserwatorya, w Lionie, w *Rouen*, w *Bordeaux* zbudowane 1771 wynoszące do 75 stop wysokości, leży w części miasta naywznioslejszey i naypiękniejszey.

Mallet w *Genewie* w roku 1771, założył także Obserwatoryum do którego piękne z *Londynu* sprowadził narzędzia.

Przez takie to sposoby w spierające naukę, która wymaga długich a cierpliwych prac, ze stosów tych obserwacyi ważnych, i bardzo cennych, dla małej liczby osób tém się zajmujących, spodziewać się należy iż odkryje się bardzo wiele rzeczy na niebie o których do dziś dnia żadnego jeszcze niemamy wyobrażenia: *Multum egerunt qui ante nos fuerunt, sed non peregerunt; multum adhuc restat operis multumque restabit; nec ulli nato post mille saecula praecludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi.* (Sen. Epist. 64.

! MOSCI PANIE REDAKTORZE TYGODNIKA WILENSKIEGO

Zgóry WMPana, przepraszam za to co powiem. — Oto WMPan musisz być wielki

frant. Od nieiakiiego czasu, obok mądrych i przemądrych rzeczy, które piszesz w swoim Tygodniku, a których my nigdy nieczytamy, zacząłeś nicować młode Paniienki, z ich edukacyi, sposobu prowadzenia się, i ledwie nie z nayskrytszych myśli i uczuć naszych; tak jak gdybyś nas przez tę zaczepkę chciał pobudzić do pilniejszego czytania Jego Tygodnika i uważniejszego wglądania w siebie samych. Jeżeli ten był zamiar fortelu WMPana, to na nim niezle wychodzisz, bośmy w samey rzeczy zaczęły ciekawiey iego czytać, i więcey nad sobą się zastanawiać. Lecz w czém się nieudało WMPanu nas podeyść, to w tém, że WMPan chciałeś się podszyć pod jakiegoś *Spektatora Angielskiego*, którego podobno nigdy nie było, a to zapewne dla tego, żebyśmy za wyrabane nam prawdy do WMPana żalu nie miały.

My tu w naszym zakącie nienadto czytane jesteśmy z książkami, mianowicie zagranicznemi, zatem łatwo przed nami udać można, że te lub inne uwagi wzięte są z obcego Autora, ale choćbyśmy i chciały zawierzyć WMPanu, że był taki *Spektator*, tedy WMPan sam, tak się splątałeś w swojej bayce o *Gadule* i *Widzu*, że już teraz wiary mu dać w tem niemożemy. — w Numery 17tym Tygodnika mówiąc o *Gadule* i *Widzu*, jakoby o *Spektatorze* i jeszcze ja-

kimś drugim, powiedziales WMPan, że on wychodził na początku wieku ośmnastego za panowania *dobrey* Królowey Anny. — Taka to będzie prawda jak że Królowa Anna poncz lubila! i że nasze klima musi bydz podobne do Angielskiego. Znamy się na WMPana przycinkach, których zrecznie używasz wprost i naodlew. — Ale proszesz to pogodzić przynajmniey z podobienstwem do prawdy, żeby przed stem laty Anglikom i Angielkom, takie pisano uwagi i takie dawano prawidła obyczaiowe, które dzisiay do naszych czasów i do nas samych tak przypadaią, jak świeżo zkroiona suknia do stanu. Jabym WMPanu w naszych własnych okolicach mogła pokazać nie iedną *Letycyą*, a mało takich jak *Dafne*, tem bardziey tych ktoreby piękność *Letycyi* łączyły z przymiotami *Dafny*. Znalazłbyś u nas bardzo wiele *kobiet*, a mało gdzie *Sofronią*; wiele kawalerów ubiegaiących się za blaskiem falszywych powabów i nieumieiących cenić prawdziwe *kobiet* zalety; nakoniec nie iedną piękność *Lesną*, i nie iedną *Celimene*, a bardzo rzadką *Kleomirę*. Jakże Angielki *dzisiay* muszą bydz doskonale w obyczaiach, iak cnotliwe i oświecone! kiedy ich od stu lat tak dobrze nauczaią. — Niech że to wreszcie będzie i żart WPana, ale on jest dobry.

Przyznam się że lubo nic jeszcze na tem

niestraciłami, żaluję iednak żem wczesniey niemiała zręczności czytania lub słyszenia podobnych obyczajowych przestrog; tak albowiem, iak mnie WMPan z moiey otwartości osądzić możesz, nie będąc nadto przeuczona, lubię bardzo i słuchać i czytać rzeczy tak pożytecznie kształcące rozsądek, i gruntuiące zdanie; zkądkolwiek zatem bierziesz, czy z własney głowy, czyli jak *Numa Pompiliusz* od swoiey *Egeryi*, owe piękne prawidła obyczajowe, chciey nam ich i nadal udzielać a my wreszcie przez szacunek, do jakiego zniewala życzliwa usilność WMPana, będziemy wierzyły, że był taki *Spektator*, i że cała bayka o *Gadule* i *Widzu* jest prawdą. — O to byśmy tylko prosiły, bo nas tu iest niemało co WMPana czytają, abys swoie, naukowe i mądre materye, albo gdzieindziej przeniosł, albo niekładł na początku, iak nayeczęściej czynisz, żebyśmy nie były przymuszone zaczynać czytanie *Tygodnika od końca*. Ostatni Numer z tego względu naylepiéy się nam podobał.

T. MĘDRZECKA.

Z HORACYUSZA

Diffugere Nives. L. IV. Ode VII.

Stopniały śniegi, kwiaty pola stroją,
W zielone wieńce zdobne drzewa stoją,
Ziemia się mieni, a rzek wylew srogi,
Leniwym biegiem w dawne wraca progi.

Gracya z siostrami, w orszaku Nimf czystych,
Rozwodzi tańce, po łąkach kwiecistych,
Lecz to nie wieczne, rok cię w tym ostrzega,
Jak szybko pora, za porą ubiega.

Już miła wiosna, wnet ją spycha lato,
Nadchodzi jesień przybrana bogato,
Krótka pociecha: w moment przed oczyma,
Groźna mrozami postawi się zima.

Lecz zmiany roku, czas nagradza możny.
My skoro zeydziem gdzie Eney pobożny,
Gdzie Tullus, Ankus, sławne Króle Rzymu,
Czém że się różniem od prochu i dymu.

Czy zgadniesz że twój dzień jutrzeyszy będzie?
Tuś jednak zawsze mieć winien na względzie,
Ze wszystko wyrwiesz z rąk chciwych dziedzica,
Co dzysiaj chętnie, twa rozda prawica.

Niechay w koronie twa jaśnieje głowa,
Niechay cię sławi, pobożność, wymowa,
Skoro raz zgaśniesz, wyrok Minos wyda,
Wszystko Torkwacie, na nic się nieprzyda.

Ani cię z więzów podziemnego Pana,
Cny Hypolicie uwolni Dyana,
Ani Tezeja, i Piryta siły
Twardéy zapory piekieł nie skruszyły.

F. O.

B A Y K A.

Lis Sędzia.

Czy to w koronie niepomnę czy w Litwie,
Sławna wrona z junactwa i kur w prawie biegły,
Sér tłusty i potężny gdzieś razem postrzegły.
Po długich sporach pogrózkach i bitwie,

Kładąc kres swoim zapędóm:

Starym zwyczajem

Zgodziły się wzajem

Ad iure agendum.

Lis był sędzią owéy strony

Pokorny i uniżony,

Cały w ukłonach, nie mściwy,

Wszystka go knieia kochała.

Mówię że był sprawiedliwy,

Chociaż to w Sędziach zaleta zbyt mała.

Lecz wiedzmy czém też która była strona.

Kogut był *Actor* a *Citatus* wrona,

Obie gorąco w swéy sprawie mówiły.

Dzielić ich równo chcąc Sędzia surowy,

Rozbił sér na dwie połowy,

Ale przypadkiem nierówne były.

Zeby więc równość zachował,

Dopóty większą zawsze ugryzał

Odlamywał, kruszył, lizał,

Ważył, odbierał, miarkował,

Ad casum statuta czytał,

Aż połknął cały kapitał.

A że się zdarzyła pora,

Za *salaria* ziadł Aktora.

SSS.

Dozwala się drukować z warunkiem przedstawienia do Komitetu sześciu exemplarzów dla miejsc przeznaczonych. Dnia 6. miesiąca Kwietnia roku 1816.

G. E. Groddeck P. Ora. Czl. Kom. Cenz.